

*Миколишена Т. В.,
аспірант кафедри англійської філології та перекладу
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

ЧАРІВНИЙ ТОПОФОН КАЗОК РОАЛЬДА ДАЛА ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ЙОГО ІНДИВІДУАЛЬНО- АВТОРСЬКОЇ КАРТИНИ СВІТУ В ПЕРЕКЛАДАЦЬКОМУ ВИМІРІ (НА МАТЕРІАЛІ КАЗКИ «ЧАРЛІ І ШОКОЛАДНА ФАБРИКА»)

Анотація. Статтю присвячено дослідженню топофону чарівного світу дитячих творів Роальда Дала на матеріалі казки «Чарлі і шоколадна фабрика» та аналізу засобів його відтворення в українському перекладі.

Ключові слова: топофон, дитячий твір, художній переклад, картина світу, чарівний світ.

Постановка проблеми. Останнім часом спостерігається посилена увага науковців до проблем художнього перекладу, а саме до відтворення в ньому індивідуально-авторської картини світу, що є важливою умовою та водночас непротим завданням під час перекладу будь-якого художнього твору. Перекладач як перший реципієнт тексту оригіналу повинен максимально наблизитись до образу пересічного читача, відчути художній твір, аби передбачити сприйняття цільовою аудиторією картини світу автора. Щоб відтворити інтенцію автора, необхідно також урахувати індивідуальний стиль письменника, що відображає його творчу індивідуальність. Це не лише емоційно-експресивні одиниці художнього твору, це авторський світогляд, переконання і принципи, відтворені на вербальному рівні. Перекладач, мовна картина світу якого значно відрізняється від мовної картини світу автора першотвору, приречений шукати компроміс між мовами оригіналу й перекладу, картинами світу автора та реципієнта, враховуючи при цьому власний світогляд, досвід і знання.

Дослідженню індивідуально-авторської картини світу художніх текстів присвячено розвідки таких провідних науковців: М.Ф. Алефіренка, Є.О. Дегтярєвої, В.І. Кононенко, В.А. Маслової, Т.Є. Некряч, Ю.П. Чалого та ін. Проте проблема вивчення картини світу авторів дитячих творів і досі залишається недостатньо висвітленою особливо в перекладацькому вимірі.

Мета статті – проаналізувати індивідуально-авторську картину світу Р. Дала, а саме топофон чарівного світу, зображений у дитячому творі «Чарлі і шоколадна фабрика», й особливості його відтворення в українському перекладі, виконаному В.Є. Морозовим.

Виклад основного матеріалу дослідження. Індивідуально-авторська картина світу є результатом концептуалізації та категоризації свого світовідчуття певною мовною особистістю [1, с. 72]. Опосередковуючись через мову й авторське розуміння навколишнього світу, вона матеріалізується в процесі розумово-мовленнєвої діяльності письменника, тобто під час написання ним художніх творів [9, с. 175], «мовні простори яких відображають внутрішній світ автора і переломлений у його свідомості світ зовнішній» [8, с. 42–43]. Картина світу, народжуючись у текстах однієї людини, характеризується суб'єктивністю, зумовленою рисами мовної особистості її творця.

Таку образну картину розуміють як альтернативу реальному світу, в якій особистість автора є відображенням її існування [8, с. 42–43].

Індивідуально-авторська картина світу відображається в лексико-семантичному та образному просторах творів письменника, у яких змальовано його суб'єктивне бачення об'єктивного світу, а також ті акценти і пріоритети, які він сам розміщує в тексті. Її суттєва відмінність від наукових уявлень про предмети, явища та властивості пояснюється тим, що цей образ світу сконструйований крізь призму свідомості й мови письменника, його особистої духовної діяльності [8, с. 42–43]. Саме автор визначає замисел, структуру твору, систему образів, стиль, манеру мовлення та символіку. Отже, надаючи перевагу тому чи іншому фрагменту дійсності, пропонуючи власну оцінку та описуючи все це за допомогою спеціально відібраної лексики, автор уводить читача у свою творчу майстерню.

Специфіка бачення світу автором відображається на всіх рівнях ієрархічно організованої структури тексту й зумовлює вибір саме тих елементів, які за своїми мовними властивостями є найбільш ефективними для відбиття авторського розуміння дійсності та реалізації прагматичних установок тексту. Неможливо дослідити всі фрагменти картини світу письменника через їх різноманітність, проте перекладач повинен максимально точно їх відтворити, не обмежуючись при цьому лише знанням лексики конкретної мовної системи. Працюючи на твором і намагаючись передати авторський замисел, стиль та всі чесноти оригіналу, перекладач підкорюється, інколи підсвідомо, не лише законам граматики й лексики, а й вимогам читача свого часу [10, с. 155].

Зберігаючи всі відмінні риси першотвору, у тому числі його недоліки та слабкі місця, перекладач повинен урахувати, що зрозуміє, а чого не зможе осягнути іншомовний та іншочасовий для тексту оригіналу читач, подолати ціною найменших жертв бар'єри місця, часу, відмінностей у способі мислення й, залишаючись вірним автору, перенести його твір у «фізичний і духовний клімат іншої мови» [10, с. 153]. При цьому перекладач просто зобов'язаний хоча б за допомогою підказки зберегти історичний і національний колорит оригіналу.

Крім картин світу автора першотвору й перекладача, існує ще й картина світу отримувача перекладеного тексту, точніше уявлення перекладача про цю картину. Саме сумніви перекладача стосовного того, наскільки добре реальна дійсність, описана в оригіналі, відома читачу, змушують застосовувати його різного роду перетворення [4, с. 233]. Оскільки переклад здійснюється у два етапи сприйняття смислу та його вираження, важливо визначити, якими одиницями послуговується перекладач, переходячи від однієї стадії до іншої, й чи збігаються вони

з мовними одиницями першотвору, адже будь-який мовний елемент тексту – безпосередньо чи опосередковано – відображає авторську картину світу.

Картина світу валлійського письменника Р. Дала, якого в Британії називають «казкар номер один», автора романів, новел і казок, призначених для дорослої та дитячої аудиторії, вирізняється майстерним поєднанням чарівного й реального світів на фоні змалювання повсякденних побутових проблем. Дитячі твори Р. Дала, що визначаються як повісті-фентезі, мають багато спільних рис із казкою як літературним жанром, яку Л.Ю. Брауде тлумачить як «авторський художній твір, прозаїчний або поетичний, який ґрунтується або на фольклорних джерелах, або є суто оригінальним; твір переважно фантастичний, чарівний, який змальовує незвичайні пригоди вигаданих героїв і в деяких випадках орієнтований на дітей; твір, у якому чудо відіграє роль сюжетоутворювального фактора, служить відправною точкою характеристики персонажів» [3, с. 234]. Особлива художня картина світу казки створюється саме завдяки фантастичним подіям, які «не усвідомлюються казковими персонажами як щось ірреальне. Вони – норма казкового світу. Вони нікого не дивують. Вони наче розчинилися в атмосфері казки...» [7, с. 35].

Для казок Р. Дала характерним є тонка, інколи невловима, межа між реальним світом і фантастичним. Чарівний світ, у якому опиняються головні герої, надзвичайно подібний до людського, а схожість полягає не лише в мові, звичках і якостях персонажів, а й у середовищі їхнього існування. Топофон як жанроутворювальний фактор художнього твору відіграє важливу роль у системі образів фантастичного світу. Особливістю топофону як художнього образу є те, що він шляхом створення нової реальності не лише забезпечує читачу нове пізнання навколишньої дійсності, а й одночасно передає певне ставлення до зображуваного [2, с. 74].

Простір як один із найважливіших елементів організації дитячих творів Р. Дала характеризується багатомірністю й розмаїтістю. Для максимальної достовірності автор залучає ті географічні об'єкти, що є звичними для пересічного читача. Реальному простору протиставляється простір фантастичний, що відрізняється наявністю вигаданих мешканців і чарівних предметів [6, с. 13]. Фантастичний простір, накладаючись на реальний, створює відчуття можливості існування чудес у повсякденному житті людини.

Так, історія Чарлі Бакета, головного героя казки «Чарлі і шоколадна фабрика», починається зі знайомства читачів із родиною маленького хлопчика та умовами його життя, замкненого між хатинкою на краю великого міста (*a small wooden house on the edge of a great town*) і школою. Автору вистачає кількох рядків для влучного змалювання атмосфери повної убогості існування родини Бакетів:

“The house wasn't nearly large enough for so many people, and life was extremely uncomfortable for them all. There were only two rooms in the place altogether, and there was only one bed. The bed was given to the four old grandparents... Mr. and Mrs. Bucket and little Charlie slept in the other room, upon mattresses on the floor” [11].

«Хатинка аж ніяк не була розрахована на стількох людей, і жилося їм там страшенно незручно. Мала вона всього дві кімнатки й однісіньке ліжко. Ліжко віддали чотирьом стареньким... Пан і пані Бакети спали з малим Чарлі в іншій кімнатці, на матрацах на підлозі» [5].

У перекладі ця буденна сірість і безнадійність звучать ще більш жалібно завдяки демінутивним суфіксам, що посилюють експресивне навантаження повідомлення.

Уперше нотку загадковості, а з нею й очікування чогось дивовижного привносить опис шоколадної фабрики, повз яку маленький Чарлі змушений проходити двічі на день дорогою до школи та повертаючись додому. Вона зовсім не схожа на решту будівель міста. Оповита ореолом таємничості, фабрика притягує до себе погляди перехожих, змушує їх перешіптуватися та передавати один одному незвичайні історії:

“And what a tremendous, marvellous place it was! It had huge iron gates leading into it, and a high wall surrounding it, and smoke belching from its chimneys, and strange whizzing sounds coming from deep inside it. And outside the walls, for half a mile around in every direction, the air was scented with the heavy rich smell of melting chocolate!” [11].

«І що то була за чудесна, неймовірна будівля! Оточена височеним муром з величезною залізною брамою, вона вся диміла й химерно гула. А повітря навколо муру аж на кілометр просякло густими й розкішними пахощами рідкого шоколаду!» [5].

Попри те, що український переклад дещо зазнає трансформацій генералізації та вилучення, вони компенсуються наявністю емоційно забарвлених суфіксів у прикметників, що описують фабрику, і збільшенням метричної величини для підсилення враження від описуваного об'єкта.

Невимовного суму сповнений малий шоколадолоб Чарлі Бакет, змушений споглядати шоколадні плитки лише у вітринах крамиць. Не маючи хоч якихось грошей на повноцінне харчування, його родина може дозволити собі купити лише один шоколадний батончик на День народження Чарлі. Прагнення хоча б одним оком глянути, що ж насправді відбувається за залізною брамою, підсилюють неймовірні розповіді дідуся Джо про фантастичного власника фабрики Віллі Вонку. Чого вартує історія про величезний шоколадний палац, виконаний містером Вонкою на замовлення індійського принца Пондівішні:

“And what a palace it was! It had one hundred rooms, and everything was made of either dark or light chocolate! The bricks were chocolate, and the cement holding them together was chocolate, and the windows were chocolate, and all the walls and ceilings were made of chocolate, so were the carpets and the pictures and the furniture and the beds; and when you turned on the taps in the bathroom, hot chocolate came pouring out” [11].

«І що то був за палац! Там було сто кімнат, і все було зроблене з темного чи світлого шоколаду. Шоколадна цегла, шоколадний цемент, шоколадні вікна, усі стіни й стеля були з шоколаду, а ще килими, картини, ліжка й меблі. А з кранів у ванній лився гарячий шоколад» [5].

У перекладі помічаємо спрощення на синтаксичному рівні, випущення полісиндетону, що, однак, не спотворює загального враження та цілісного сприйняття повідомлення.

Усі ці історії про фантастичні винаходи Віллі Вонки й загадкове відкриття фабрики надзвичайно захоплюють Чарлі, проте все ж залишаються лише розповідями. Так би й минуло життя головного героя в нездійсненних мріях і фантазіях, якби одного дня не сталася подія, що докорінно змінює все його життя, відкривши невидиму завісу між буденністю та казковістю. Золотий квиток, який Чарлі знаходить у шоколадному батончику, стає не лише пропуском у довгоочікувану подорож шоколадною фабрикою, а й путівником юного читача в солодкий казковий світ, такий фантастичний і реальний водночас,

адже хто знає, можливо, магія існує за кожними зачиненими дверима, у кожному, недоступному для чужих поглядів місці. Принаймні в це змушує повірити маленького читача майстерне поєднання автором двох світів, межа між якими здається такою хиткою, що ніколи не вгадаєш, які таємниці можуть бути приховані за кожним наступним кроком.

Отримавши із Золотим квитком шанс стати частинкою чарівного світу, Чарлі разом опиняється в дивовижній країні солодоців. Чого там тільки немає? Здається, втілилися в життя найсміливіші мрії солодунів:

"They were looking down upon a lovely valley. There were green meadows on either side of the valley, and along the bottom of it there flowed a great brown river. What is more, there was a tremendous waterfall halfway along the river – a steep cliff over which the water curled and rolled in a solid sheet, and then went crashing down into a boiling churning whirlpool of froth and spray" [11].

«Вони стояли посеред чудової долини. Обабіч простяглися зелені луки, а поміж них текла велика коричнева ріка і ба більше, посеред ріки шумів велетенський водоспад – вода стікала з стрімкої скелі, закручувалася щільними пластами, а тоді з розмаху верглася в бурхливий вир, що клемотів піною та бризками» [5].

Автор удається до детальних описів, майстерно відтворених у перекладі, зокрема шоколадного цеху, який містер Вонка називає мозковим центром усієї фабрики, серцем усього бізнесу:

"Graceful trees and bushes were growing along the riverbanks – weeping willows and alders and tall clumps of rhododendrons with their pink and red and mauve blossoms. In the meadows there were thousands of buttercups" [11].

«Річкові береги поросли мальовничими деревами й кущами – плакучими вербами, вільхами та високими купами рододендронів з рожевими, червоними й бузковими квітами. Луки були всіяні тисячами квіточок жовтцю» [5].

Гарячий рідкий шоколад найвищої якості, тисячі літрів якого змішуються у водоспаді, є гордістю власника фабрики. Більше того, усе, що кожен пересічний читач може побачити у своєму повсякденному житті, – дерева, кущі, луки, траву й жовтець – можна покуштувати, не сходячи з місця.

Для посилення ефекту реальності автор наділяє фабрику різноманітними цехами, кожен із яких має свою назву та особливе устаткування, серед якого – шоколадомішалка (*chocolate-mixing barrel*), казан для помадок (*fudge boiler*), дивні залізні апарати (*strange iron machines*), велетенська духовка (*gigantic oven*), важільці та ручечки (*knobs*) тощо:

"It was a mountain of gleaming metal that towered high above the children and their parents. Out of the very top of it there sprouted hundreds and hundreds of thin glass tubes, and the glass tubes all curled downwards and came together in a bunch and hung suspended over an enormous round tub as big as a bath" [11].

«То була справжня гора блискучого металу, яка височіла над дітьми та батьками. З її вершини галузилися сотні тонесеньких скляних трубочок, і всі ці скляні трубочки закручувалися донизу, спліталися в суцільний жемут і нависали над величезною круглою балією завбільшки як ванна» [5].

Шоколадна фабрика нагадує живий організм, ефективне функціонування всіх частин якого забезпечує її успішну роботу загалом. Тому автор надає такого особливого значення найменуванню кожного цеху, послуговуючись при цьому квазіреаліями,

побудованими на основі антитези та гри слів, що зберігаються й у перекладі: *cokernut-ice skating rinks* (льодяникові ковзанки), *strawberry-juice water pistols* (водяні пістолети з полуничним соком), *toffee-apple trees for planting out in your garden – all sizes* (ірискові яблуні для вашого саду – всіх розмірів), *exploding sweets for your enemies* (вибухові цукерки для ваших ворогів), *luminous lollies for eating in bed at night* (чупа-чупси, що світяться – для споживання вночі в ліжку), *cavity-filling caramels* (карамелькові пломби) тощо.

Проте шоколадна фабрика є не єдиним чарівним місцем у казці. Розповідаючи про своїх незвичайних працівників, Віллі Вонка згадує про жажливу країну Лумпаландію, що кишить найнебезпечнішими у світі звірюками, які полюють на мешканців цієї країни умпа-лумпів:

"And oh, what a terrible country it is! Nothing but thick jungles infested by the most dangerous beasts in the world – hornswogglers and snozzwangers and those terrible wicked whangdoodles. A whangdoodle would eat ten Oompa-Loompas ... who spent every moment of their days climbing through the treetops looking for other things to mash up with the caterpillars to make them taste better – red beetles, for instance, and eucalyptus leaves, and the bark of the bong-bong tree" [11].

«Ой, яка ж то жажлива країна! Нема там нічого, крім густої джунглі. Там аж кишить найнебезпечнішими у світі звірюками – роговоглі, снуцвангери і жажливі злісні вангдудлі. Один вангдудль легко може зжерти десяток умпа-лумпів, ... що харчувалися зеленою гусінню, а гусинь на смак була огидна, тож умпа-лумпи ціліснінькими днями нишпорили у верхівках дерев, шукали, з чим би ту гусинь змішати, щоб поліпити її смак, – червоних жучків, наприклад, або евкаліптового листя чи кори бон-бонового дерева» [5].

Під час відтворення квазіреалій перекладач послуговується переважно транслітерацією та калькуванням, що, хоча й зберігають сему казковості, все ж не передають необхідного експресивного навантаження через відсутність асоціацій із реальними істотами й, відповідно, не дають змоги зарахувати згадані істоти до позитивних чи негативних.

Висновки. Складність перекладу художніх творів полягає в тому, що перекладач не має безпосереднього відчуття реальності першотвору, вона подається йому як певна абстракція, матеріалізована в знаках вихідної мови, образ її окремого фрагмента, відображеного свідомістю автора вихідного тексту. Така авторська картина реальності може бути або ідеальною копією реального об'єкта, або ж викривленим уявленням про нього, вимислом. У процесі перекладу авторська картина фрагмента дійсності зіштовхується з уявленнями перекладача про цей фрагмент, який, розшифровуючи знаки вихідного тексту, створює у своїй свідомості власну картину цього фрагмента на основі пізнавального досвіду та уміння проникати в смисли, зашифровані в знаках першотвору. Зважаючи на суб'єктивність уявленнь перекладача й автора твору про певний фрагмент дійсності, їх повний збіг видається малоімовірним [4, с. 231]. Наступним кроком перекладача стає пошук найбільш влучних засобів для відтворення цих смислів у перекладеному тексті.

Дослідивши топонім чарівного світу на матеріалі однієї з казок Р. Дала, ми доходимо висновку, що відтворення в перекладі реального та фантастичного просторів максимально наближене до авторського задуму, досягаючи поставлених цілей письменника під час написання першотвору, а відтак адекватно відтворюючи картину світу автора в перекладі.

Чарівний топофон є не єдиною складовою індивідуально-авторської картини світу Р. Дала, тим паче, що скарбниця відомого казкаря не обмежується лише проаналізованим твором. Перспективним матеріалом надалі могли б стати дослідження перекладацьких домінант ідіостилу письменника на матеріалі всіх його творів, перекладених українською мовою.

Література:

1. Алефиренко Н.Ф. Поэтическая картина мира и ее отражение в языковом знаке / Н.Ф. Алефиренко // Художественный текст и языковая личность : тезисы докл. IV Всерос. науч. конф., 27–28 сентября 2005 г. – Томск, 2005. – С. 67–72.
2. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка (Стилистика декодирования) / И.В. Арнольд. – М. : Просвещение, 1990. – 300 с.
3. Брауде Л.Ю. К истории понятия «литературная сказка» / Л.Ю. Брауде // Известия АН СССР. Серия «Язык и литература». – М., 1977. – Т. 36. – С. 231–239.
4. Гарбовский Н.К. Теория перевода : [учебник] / Н.К. Гарбовский. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2004. – 544 с.
5. Дал Р. Чарлі і шоколадна фабрика / Р. Дал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ae-lib.org.ua/texts/dahl_charlie_and_the_chocolate_factory_ua.htm.
6. Зворыгина О.И. Русская литературная сказка: речевые параметры жанра : автореф. дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / О.И. Зворыгина. – Екатеринбург, 2012. – 35 с.
7. Липовецкий М.Н. Поэтика литературной сказки (на материале литературы 1920–1980-х годов) / М.Н. Липовецкий. – Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1992. – 184 с.
8. Маслова В.А. Поэт и культура: концептосфера Марины Цветаевой : [учебное пособие] / В.А. Маслова. – М. : Флинта, 2004. – 256 с.
9. Ніконова В.Г. Концептуальний простір трагічного в п'єсах Шекспіра: поетико-когнітивний аналіз : дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / В.Г. Ніконова ; Київський національний лінгвістичний університет. – К., 2008. – 558 с.
10. Флорин С. Муки переводческие: практика перевода / С. Флорин. – М. : Высшая школа, 1983. – 213 с.
11. Dahl R. Charlie and the chocolate factory / R. Dahl [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.readanybook.com/online/127>.

Миколишена Т. В. Волшебный топофон сказок Роальда Даля как неотъемлемая составляющая его индивидуально-авторской картины мира в переводческом измерении (на материале сказки «Чарли и шоколадная фабрика»)

Аннотация. Статья посвящена исследованию топофона волшебного мира детских произведений Роальда Даля на материале сказки «Чарли и шоколадная фабрика», а также анализу средств его воссоздания в украинском переводе.

Ключевые слова: топофон, детское произведение, художественный перевод, картина мира, волшебный мир.

Mykolyshena T. Magic Topofon of Roald Dahl's Fairy-Tales as an Integral Constituent of the Author's Individual Worldview in Terms of Translation (a Case Study of the Fairy-Tale "Charlie and the Chocolate Factory")

Summary. The article is dedicated to the investigation of the magic world topofon of Roald Dahl's fairy-tales, particularly in his "Charlie and the Chocolate Factory", as well as to the analysis of the means of its interpreting in the Ukrainian language.

Key words: topofon, children's literature, literary translation, worldview, fairyland.